

УДК 316.4:32

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.25.27>

«РОЗЧАКЛУВАННЯ» ЛЕГІТИМНОСТІ: СОЦІАЛЬНА ДІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЛЕГІТИМНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ

Лілія Яковлева

*Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України,
кафедра регіональної політики та публічного адміністрування
вул. Генуезька, 22, 65010, м. Одеса, Україна*

Статтю присвячено дослідженню основних теоретико-методологічних положень теорії легітимності Макса Вебера. Зазначено, що розвиток веберівської концепції легітимності на сучасному етапі потребує систематизації знань і досвіду, набутих демократичними та перехідними суспільствами протягом останніх десятиліть. Обґрунтовано необхідність перенесення фокусу дослідницької уваги з питання легітимності окремих політичних акторів до проблеми легітимності соціального порядку. На основі типології соціальної дії визначено сутність легітимності соціального порядку.

Відзначено, що «очікування» й «визнання», згідно з концепцією М. Вебера, створюють передумови легітимного панування. Натомість їх необхідно доповнити поняттям «значущість». Відповідно, ланцюжок дослідження утворення легітимного соціального порядку буде мати такий вигляд: «визнання – очікування – соціальна дія – соціальний порядок – значущість (соціального порядку) – легітимність соціального порядку – легітимне панування». Акцентується увага на тому, що очікування громадян стосовно діяльності влади формують напрям їхньої соціальної та політичної активності, спрямований на підтримку панування певних акторів та інституцій, і створюють легітимний соціальний порядок.

Автор зазначає, що для розкриття сутності легітимного соціального порядку важливими є не окремі соціальні дії, а взаємодія індивідів. Розкрито сутність принципу «орієнтації на іншого» М. Вебера, з'ясовано, що цей принцип не лише дає змогу досліджувати соціальні дії, виокремлюючи їх типи, а й значно визначає та раціоналізує поведінку індивідів у суспільстві. Зазначено, що його також варто застосовувати в процесі дослідження легітимності публічної влади.

Продемонстровано зв'язок типів внутрішніх гарантій легітимності соціального порядку й типів орієнтацій соціальних дій, що вказує на складну природу і зміст поняття легітимності соціального порядку. Доведено, що виокремлені М. Вебером типи соціальної дії в процесі формування легітимності соціального порядку взаємно доповнюються. Показано, що сутність легітимності соціального порядку визначається типом орієнтації соціальних дій індивідів.

Ключові слова: соціальні відносини, соціальна дія, очікування, визнання, соціальний порядок, легітимність соціального порядку, легітимність публічної влади.

Проблематизація легітимності влади на пострадянському просторі потребує переосмислення концепції легітимності та процесу легітимації в контексті сучасних політичних трансформацій. Джерела наукового дискурсу щодо легітимності публічної влади сягають творів німецького соціолога Макса Вебера. У теорії легітимності він «перетворив позначуване цим поняттям явище на безумовну величину» [8, с. 6]. Із погляду вітчизняної політичної науки необхідність переосмислення феномена легітимності передусім зумовлена соціально-політичними та економічними кризовими явищами в Україні. Ідеться як про важливе теоретичне, так і практичне завдання: переосмислення феномена легітимності, який ще й досі спрощено сприймається громадською думкою як рівень підтримки певно-

го політика й хибно інтерпретується деякими науковцями як електоральна підтримка або довіра до окремого політичного інституту чи особи, котра має владні повноваження.

В основі теорії легітимності М. Вебера знаходиться «соціальний порядок», а не інститути чи актори, тобто соціальні відносини та соціальні дії, які створюють і відтворюють легітимність соціального порядку і, як наслідок, визначають організаційні й інституційні засади легітимності публічної влади. Важливість легітимності вперше стала предметом рефлексії в роботах німецьких дослідників (найвідоміші з яких М. Вебер і К. Шмітт) у період Веймарської республіки, коли за неї боролися та її втрачали не лише окремі організації чи інститути влади, а усталений соціальний порядок загалом і демократичний політичний порядок зокрема.

Актуальність теми визначається кризою легітимності публічної влади, її інститутів та організацій у сучасних умовах трансформації соціального порядку в пострадянських країнах і становленні демократичного політичного режиму в Україні.

Проблема легітимності публічної влади в українських реаліях набуває особливого значення. Це пов'язано з високою турбулентністю політичного процесу, яка супроводжує кожну зміну влади в Україні – від революції 2004 та 2013–2014 років до позачергових Президентських (1994 та 2014 роках) і парламентських (1994, 2007, 2014, 2019 роках) виборів. Політичні бифуркації віддзеркалюють соціальні протиріччя та лінії розколу, наявні в суспільстві; саме тому в процесі побудови сучасної концепції легітимності публічної влади як мають бути враховані здобутки теорії М. Вебера, так і критично переосмислені деякі положення веберіанської традиції.

Дослідження феномена легітимності спирається на довголітню традицію філософської рефлексії з приводу засад «права на владу». Типологія легітимного панування М. Вебера заклала основи для становлення феномену легітимності в політичній науці ХХ століття. Разом із тим вона постійно піддається ретельному аналізу, ре-інтерпретації, критиці та модифікації.

У діалозі з веберіанською традицією легітимного соціального порядку проблему легітимності публічної влади досліджували В. Ачкасов, А. Висоцький, П. Гайдено, Ю. Габермас, Ю. Давидов, А. Дібіров, С. Єлісеєв, Д. Істон, С. Ланцов, С. Ліпсет, Н. Луман, Е. Ожіганов, Г. Осіпов, Д. Штернбергер, О. Погорілий, І. Пакульські, Т. Парсонс, І. Попова, В. Резнік та інші. Одним із відомих дослідників веберівської теорії соціальної дії є Толкот Парсонс. Він брав участь у перекладі основних праць Макса Вебера англійською мовою, актуалізувавши дослідження «соціальної дії» та «соціального порядку» на світовому рівні й, отже, знову привернувши увагу до веберівського концепту «легітимного соціального порядку». І хоча наукова точність та автентичність перекладу текстів англійською мовою піддається сумніву, а вклад Т. Парсонса в розвиток веберіанської теорії загалом і теорії легітимності зокрема як у методологічному, так і в онтологічному аспекті оцінюються скромно [3], саме Т. Парсонс [5; 6] заклав фундамент конвергенції системної теорії й теорії соціальної дії.

Надалі вагомий внесок у цю конвергенцію теорії дії М. Вебера та системної теорії Т. Парсонса зробили такі автори, як Дж. Александер, Ю. Габермас, М. Лепсіус, Т. Швін, В. Шлюхтер, У. Шиманк, Б. Хайнтц та ін. У їхніх роботах кристалізувалися три напрями конвергенції теорії соціальної дії та системної теорії: 1) розгляд цих теорій як однаково значущих, але несумісних; 2) прагнення інтегрувати окремі аспекти теорії систем у теорію дії або, навпаки, теорію дії інтегрувати до теорії систем; 3) комбінація теорії систем і теорії дії або розчинення їх одна в одній. Усі вони мають певний евристичний потенціал, адже дослідження проблеми легітимності потребує комплексного, системного аналізу. Дослідники різних аспектів легітимності соціального порядку відзначають, що веберівська

концепція може бути як розкрита через визначення окремих категоріально-понятійних, соціально-історичних, методологічних та інших аспектів його робіт, так і потребує систематизації знань і досвіду, набутих демократичними та перехідними суспільствами протягом останніх десятиліть.

Метою статті є дослідження основних теоретико-методологічних положень теорії легітимності Макса Вебера, передусім легітимності соціального порядку. Це потребує розширення кола понять і категорій, які традиційно використовуються для опису легітимності та легітимації, перенесення фокусу дослідницької уваги з питання легітимності окремих політичних акторів до проблеми легітимності соціального порядку, включення до теорії легітимності елементів системної теорії.

Більшість науковців у різних галузях знань, які досліджують феномен легітимності, використовують типологію легітимного панування Макса Вебера як основу для розвитку власних розробок. Навіть її критики так і не змогли запропонувати переконливу альтернативу. Варто погодитися з думкою І. Попової, що «веберівську методологію варто використовувати ... для обґрунтування необхідності більш широкого підходу до вивчення легітимності й легітимації в умовах пострадянського реформування» [7, с. 22]. Усе це підтверджує актуальність типології легітимності панування Макса Вебера та залишає її в центрі дослідницького поля феномена легітимності публічної влади, адже дослідницька методологія, теорія соціальної дії та формальна раціональність Макса Вебера заклали основи розвитку типології легітимності панування.

Повною мірою це стосується політичної теорії, у якій зміст легітимності варто розкривати крізь призму понять «соціальні відносини», «соціальна дія» та «соціальний порядок» із використанням теорії панування Макса Вебера.

Основну працю Макса Вебера «Господарство і суспільство» (1921 р.) [1], яка починається з визначення соціології як науки, присвячено розумінню й каузальному тлумаченню соціальної дії. Уже на початку роботи він двічі «класифікує» соціальну дію (параграф другий і четвертий). Між цими параграфами М. Вебер наводить визначення поняття «соціальні відносини» – це «поведінка кількох осіб, притому дія кожного з них за змістом зумовлює дію іншого та орієнтується на цю взаємозумовленість» [1, с. 86]. В основі соціальної дії, за М. Вебером, знаходиться «орієнтація на іншого», адже не всіляка поведінка є соціальною дією, а тільки поведінка, «усвідомлено орієнтована на поведінку інших» [1, с. 83]. Філософи П. Гайденко та Ю. Давидов, досліджуючи вчення про раціональність Макса Вебера, вказували, що «теорія раціональності Вебера безпосередньо пов'язана з його трактуванням соціальної дії ... невід'ємним моментом соціальної дії Вебер вважає «орієнтацію на іншого», яка є ... категорією *визнання*...» [2, с. 80].

Соціальне (тобто зсередини соціуму) розуміння дії включно з її подальшими інтерпретаціями неможливо без «визнання». Визначення цього зв'язку між дією та її визнанням відкриває можливість для більш глибокого розуміння сутності визнання на основі «очікування».

Якщо категорію визнання «вивільнити від того нормативного значення, яке вона має в юриспруденції, та від того «метафізичного» значення, яке вона мала в ученні про «природне право», то ми матимемо саме поняття *очікування*, яке Вебер вважає необхідним для соціологічного дослідження суспільства» [2, с. 80]. Звернемо увагу на те, що в М. Вебера «визнання» не несе ані метафізичного, ані юридичного навантаження: визнання з боку інших як основа соціальної дії та взаємодії полягає в очікуванні певних дій від інших та усвідомлення, яких дій інші очікують від нас. Варто погодитися з баченням дослідників веберіанської теорії раціональності й типів легітимного панування П. Гайденко та Ю. Давидовим щодо логічного ланцюжка, за допомогою якого М. Вебер розглядає

легітимність: «визнання – очікування – легітимне панування» [2, с. 80]. Однак його необхідно доповнити іншими, не менш вагомими поняттями соціології Макса Вебера, у межах яких описується очікування та визнання, що призводять до легітимного панування, а саме: «визнання – очікування – соціальна дія – соціальний порядок – значущість (соціального порядку) – легітимність соціального порядку – легітимне панування».

Очікування громадян стосовно діяльності влади, які справдились, формують їхню соціальну та політичну активність, спрямовану на підтримку панування, і створюють легітимний соціальний порядок. Саме тому М. Вебер наводить визначення легітимного панування, як «такого панування, що визнається з боку індивідів, якими управляють» [2, с. 80]. Індивід очікує певних соціальних дій від інших індивідів, що призводить до встановлення значимого соціального порядку, який визнається всіма учасниками, тобто легітимного панування.

За М. Вебером, принцип «орієнтації на іншого» не лише дає змогу досліджувати із цього погляду соціальні дії, виокремлюючи їх типи, а й значним чином визначає та раціоналізує поведінку індивідів у суспільстві.

Цей принцип також варто застосовувати в процесі дослідження легітимності публічної влади, адже легітимне панування керуючих передбачає визнання з боку керованих індивідів. Макс Вебер указував: «Дія, особливо соціальна дія й особливо соціальне відношення може орієнтуватися на уявлення щодо існування легітимного порядку. Імовірність того, що ця дія буде мати місце, є *значимістю* відповідного порядку» [1, с. 90]. Як бачимо, легітимність визначається двома поняттями: «порядок» і його «значимість».

Під «порядком» М. Вебером розуміється не лише «одноманітна соціальна дія», в основі якої знаходиться звичай, звичка, традиція. Він зазначає, що «соціальні відносини» будуть називатися порядком, якщо вони орієнтуються на чітко визначені «максими» [1, с. 90]. «Значущість» порядку формується «в тому випадку, коли орієнтація на ці максими відбувається (хоча б тією мірою, якою вона може мати практичне значення) також тому, що вона значуща, тобто розглядається учасниками як обов'язкова або слугує зразком» [1, с. 90]. Тільки соціальні дії, які орієнтуються на значущі для індивіда зразки поведінки, можна зарахувати до складників легітимності соціального порядку. Однак це не нормативна чи юридична «значущість» порядку, а практична «значимість» для індивіда, яка випливає з мотивів або типів орієнтації його соціальної дії. Типи орієнтації відсилають до суб'єктивних характеристик легітимності соціального порядку, що базуються на суб'єктивності соціальної дії. Для розуміння сутності легітимного соціального порядку важливими є не окремі соціальні дії, а взаємодія індивідів.

У четвертому параграфі «Типи соціальної дії: звичка, звичай» праці «Господарство та суспільство» М. Вебер указує: «У сфері соціальної дії можна спостерігати фактичні регулярності, тобто постійне повторення одного й того ж ходу дій з одним і тим же типовим ... сенсом в одного діючого або (можливо, навіть водночас) поширення його серед багатьох діючих» [1, с. 88].

Такі регулярні дії на основі однакового імовірного «сенсу» В. Шлюхтер визначає як «механізми координації дій» [9]. До них належать «звичай», «інтерес», «легітимний порядок». Регулярність соціальних дій не лише викликана обов'язковою нормою або звичаєм, а «пояснюється лише тим, що організована так дія в середньому краще за все відповідає нормальним, що оцінюються суб'єктивно, інтересам учасників, які й орієнтують свої дії на ці суб'єктивні уявлення» [1, с. 89].

М. Лепсіус зазначає: «Веберівська соціологія пов'язує соціальну дію акторів зі структуриванням координації дій і смисловими взаємозв'язками орієнтацій дії. Вона

певною мірою діє в просторі з трьома полюсами – хід дій, структурні утворення і проєкції сенсу. Усі ці категорії взаємно впливають, але не зводяться одна до одної» [4, с. 51]. Соціальні організації та інститути (держава, церква, право, мораль тощо) не існували б так довго, якби не надавали відповідного сенсу своїм соціальним діям і не орієнтували їх (дії) на інших людей. М. Вебер представляє типологію соціальної дії, виходячи із суб'єктивного сенсу, який вкладається акторами через їхню орієнтацію на інших: «цілераціональна», «ціннісно-раціональна», «афективна», «традиційна».

Очевидно, що мотиви, які призводять до певної орієнтації в поведінці індивіда можуть бути різні, як і причини орієнтації на відповідний порядок. М. Лепсіус указує, що «соціальна дія «на рівні актора» протікає в структурованих контекстах дії з урахуванням ціннісних уявлень; «рівень координації дій» за допомогою регуляції, організацій, спілок та установ завжди співвідноситься з легітимізуючими смисловими взаємозв'язками й соціальною дією акторів; «рівень культурних ціннісних уявлень» охоплює різноманітні комбінації ціннісних ідей, відібраних найрізноманітнішими способами як орієнтації дії та легітимації порядків» [2, с. 51].

М. Вебер наводить приклад злодія, який, «приховуючи свої дії, орієнтується на значимість законів кримінального законодавства» [1, с. 90]. Він змушений приховувати свій вчинок, бо розуміє, що прийнятний порядок зберігає значимість для певного середовища. Отже, дослідник указує, що соціолог може визначати критерії значимості або легітимності для кожної соціальної групи навіть в одній соціальній системі.

Веберівський принцип «орієнтації на іншого» має раціональний зміст, бо індивід як орієнтацію завше обирає «раціонально поставлену й обмірковану мету» [1, с. 84]. У разі цілераціональної дії як основи легітимного соціального порядку індивід орієнтується на мету, засоби, наслідки своєї дії та розглядає їх співвідношення. Ціннісно-раціональна дія орієнтується на мету й засоби її досягнення, але не на результат. Головне для ціннісно-раціональної дії як основи легітимного соціального порядку – який етичний імператив лежить в основі цієї соціальної дії, тобто віра в її ціннісний складник («основана на вірі в безумовну – етичну, естетичну, релігійну ... – самодостатню цінність певної поведінки ..., незалежно від її результату» [1, с. 84]). Афективна дія як основа легітимного соціального порядку зумовлена «афектами, або емоційним станом» [1, с. 84], однак вона наближається до ціннісно-раціональної дії, коли індивід усвідомлює цінність власних дій. Нарешті, традиційні дії індивіда відбуваються відповідно до загальноприйнятих правил і практик поведінки в суспільстві, що теж усвідомлюються індивідом. Ціннісно- та цілераціональні дії належать до раціональних, тому що сенс, який вкладається акторами у власні дії щодо надання легітимності соціальному порядку або його делегітимації, має усвідомлений характер.

Судження М. Вебера вказують на складність і багатогранність виміру легітимності соціального порядку. Зокрема, вже самим розподілом гарантій легітимності порядку на внутрішні та зовнішні, на думку І. Попової, закладена «деяка невизначеність у розуміння ... «легітимності» [7, с. 25].

Внутрішніми гарантіями легітимності порядку може виступати:

- 1) суто афективно-емоційна відданість;
- 2) ціннісно-раціональна віра в абсолютну значимість порядку як вираження найвищих, непорушних цінностей (моральних, естетичних або будь-яких інших);
- 3) релігійна віра в залежність блага й порятунку від збереження цього порядку.

Перша гарантія легітимності соціального порядку пов'язана з афективною поведінкою індивіда, яка мотивована емоційним станом індивіда (афективно). Друга, ціннісно-раціональна, гарантія легітимності порядку можна припустити, орієнтується на цілераціо-

нальний і традиційний мотив (цілерационально і традиційно). Третя, релігійна, пов'язана із ціннісно-раціональним мотивом, оснований на вірі (ціннісно-раціонально).

Отже, продемонстрований зв'язок типів внутрішніх гарантій легітимності соціального порядку й типів орієнтацій соціальних дій указує на складну природу і зміст поняття легітимності соціального порядку. Дослідження феномена легітимності через призму соціальної дії, соціальних відносин, соціального порядку дає змогу ідентифікувати соціальну дію та соціальний порядок як передумову легітимності.

Виокремлені М. Вебером типи соціальної дії є «ідеальними» типами. У реальному процесі формування легітимності соціального порядку вони взаємно доповнюються, адже будь-яка соціальна дія містить у собі водночас декілька типів орієнтацій. У дослідженні легітимності соціального порядку важливо визначити, який саме тип орієнтації переважає в соціальних діях індивідів.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии : в 4 т. / пер. с нем. ; сост., общ. ред. и предисл. Л.Г. Ионина ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. Т. I : Социология. 445 с.
2. Гайденко П.П. История и рациональность: Социология М. Вебера и веберовский ренессанс. Москва : Политиздад, 1991. 367 с.
3. Катаев Д.В. Макс Вебер и системно-теоретический подход в социологии. *Alma mater. Вестник высшей школы*. 2016. Вып. 7. URL: <http://dx.doi.org/10.20339/AM.07-16.083>.
4. Лепсиус М.Р. Своеобразие и потенциал веберовской парадигмы. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2004. Т. VII. № 2. С. 51–60.
5. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия. Функциональная теория изменения. Понятие общества. Американская социологическая мысль. Москва : Изд. Международного ун-та бизнеса и управления, 1996. С. 462–525.
6. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва : Аспект-Пресс, 1997. 270 с.
7. Попова И.М. Социологический подход к исследованию легитимности и легитимации. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2000. № 3. С. 21–41.
8. Пролесев С. Умови легітиміційного дискурсу та повсюдність примусу. *Філософська думка*. 2013. № 2. С. 5–59.
9. Шлюхтер В. Действие, порядок и культура: основные черты веберовской исследовательской программы. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2004. Т. VII. № 2. С. 22–50.

“UNSPELLING” OF LEGITIMACY: SOCIAL ACTION AS A PREREQUISITE OF LEGITIMATE SOCIAL ORDER

Liliya Yakovleva

Odesa Regional Policy and Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine,

Department of Regional Policy and Public Administration

Genuevka str., 22, 65009, Odessa, Ukraine

The article is devoted to the study of the main theoretical and methodological positions of Max Weber's theory of legitimacy. It is noted that the development of Weber's concept of legitimacy at the present stage requires systematising knowledge and experience gained by democratic and transitional societies over the past decades. The necessity of transferring the focus of attention from the legitimacy of

certain political actors to the problem of legitimacy of social order is substantiated. The essence of social order legitimacy is determined on the basis of the typology of social order. It is noted that «expectation» and «recognition», according to M. Weber's theory, create the prerequisites of legitimate domination. Instead, they need to be supplemented by the concept of «significance». Accordingly, the chain of study of legitimate social order formation will have the following form: «recognition – expectation – social action – social order – significance (of social order) – legitimacy of social order – legitimate domination». The emphasis is placed on the fact that the citizens' expectations regarding the activities of power form the direction of their social and political activity, aimed at supporting the domination of certain actors and institutions and creating legitimate social order.

The author states that not individual social actions, but the interaction of individuals is important for the disclosure of the essence of legitimate social order. The essence of the principle of «orientation to another one» by M. Weber is revealed. This principle is found out not only to allow investigating social actions, distinguishing their types, but also significantly determine and rationalise the behaviour of individuals in society. It is specified that this principle should also be used in the process of investigating the legitimacy of public power.

The connection of the internal guarantees types of the legitimacy of social order and the types of orientations of social actions is demonstrated, indicating the complex nature and the content of the concept of the legitimacy of social order. It is proved that types of social action in the process of forming the legitimacy of social order emphasised by M. Weber are mutually supplemented. It is shown that the essence of the legitimacy of social order is determined by the type of orientation of social actions of individuals.

Key words: social relations, social action, expectation, recognition, social order, legitimacy of social order, legitimacy of public power.